

السیوطی (م. ۹۱۱ ق.)، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۹۸۳ م؛ لسان المیزان: ابن حجر العسقلانی (م. ۸۵۲ ق.)، بیروت، اعلمی، ۱۳۹۰ ق؛ معجم ما الف عن مکه: عبدالعزیز سنیدی، ریاض، مکتبه الملک فهد، ۱۴۲۰ ق.

ابراهیم احمدیان

اخبار مکه عبدری ← اخبار دار الهجره

اخبار مکه فاکهی: کتابی کهن در تاریخ محلی مکه، نوشته محمد بن اسحاق بن عباس فاکهی مکی

ابن ندیم از این کتاب با عنوان کتاب مکه و اخبارها فی الجاهلیه و الاسلام یاد کرده است.^۱ اما بیشتر منابع نام کتاب را به اخبار مکه^۲ و کتاب مکه^۳ خلاصه کرده‌اند. نسخه چاپی کتاب، عنوان اخبار مکه فی قدیم الدهر و حدیثه را بر خود دارد. نویسنده از محدثان، سیره‌نویسان و تاریخ‌نگاران شافعی سده سوم ق. است که در مکه سکونت داشته است.

۱. نک: الفهرست، ص ۱۲۲.

۲. العقد الثمین، ج ۱، ص ۴۱۰-۴۱۱؛ الاصابه، ج ۱، ص ۱۷۸، ۲۶۵؛ ج ۲، ص ۴۷۸؛ ج ۵، ص ۲۸۵؛ ج ۸، ص ۴۸۰؛ کشف الظنون، ج ۱، ص ۳۰۶.

۳. المنقح، ص ۲۵۸؛ تهذیب التهذیب، ج ۴، ص ۱۵۴؛ ج ۷، ص ۱۳۲؛ معجم البلدان، ج ۱، ص ۲۹۸، ۳۰۲.

تولد او را میان سال‌های ۲۱۵ تا ۲۲۰ ق.^۴ و وفاتش را میان سال‌های ۲۷۲ تا ۲۷۹ ق. تخمین زده‌اند.^۵ شرح حال‌نگاران، از زندگی او ننوشته‌اند^۶ و تنها در رجال سند روایت‌ها از او یاد کرده یا هنگام شرح حال آنان، او را در شمار شاگردان یا استادان آورده‌اند.^۷ بسیاری از دانسته‌ها درباره فاکهی، برگرفته از آگاهی‌ها و نشانه‌های موجود در تنها اثر در دسترس او اخبار مکه است. مصحح کتاب بر پایه همین نشانه‌ها، سال تولد و وفات او را تخمین زده است.^۸

دانشوران اهل سنت درباره ثقه بودن فاکهی گفت‌وگو نکرده‌اند؛ ولی گونه برخورد آنان با او همانند افراد ثقه است و بسیار از او گزارش نموده‌اند. فاکهی در مکه زاده شد و رشد کرد و نزد دانشوران آن سرزمین و نیز عالمان دیگر که به قصد حج بدان جا رفت و آمد داشتند، حدیث شنید.^۹ بخشی از گزارش‌ها و وصف‌های کتاب که از خود او است، نشان می‌دهد که فاکهی در مکه از منزلت والایی

۴. نک: اخبار مکه، فاکهی، ص ۱۱.

۵. نک: اخبار مکه، فاکهی، ص ۳۲؛ مجلة العرب، ج ۸، ص ۸۰۱-۸۱۵ «مکه و اخبارها».

۶. نک: العقد الثمین، ج ۱، ص ۴۱۰-۴۱۱.

۷. نک: الانساب، ج ۴، ص ۲۳۵؛ الاکمال، ج ۶، ص ۳۶۰؛ ج ۷، ص ۲۴۴؛ تهذیب التهذیب، ج ۱، ص ۱۸.

۸. نک: اخبار مکه، فاکهی، ج ۱، ص ۳۲.

۹. نک: اخبار مکه، فاکهی، ج ۱، ص ۱۱-۱۲.

نزد فاکهی دانش آموخته‌اند. از جمله آن‌ها فرزندش ابومحمد عبدالله (م. ۳۵۰ق.) است که از مشایخ حدیث شافعیان به شمار می‌رفته و در منابع روایی اهل سنت، از او فراوان یاد و گزارش کرده‌اند.^۸

◀ **اهمیت کتاب:** اخبار مکه فاکهی همواره از منابع مهم تاریخ‌نگاران و سیره‌نویسان بوده است و به لحاظ قدمت پس از اخبار مکه ابوالولید ازرقی* (م. حدود ۲۵۰ق.) جای دارد. پیش از ازرقی و فاکهی، کسانی دیگر نیز آثاری درباره مکه نگاشته‌اند؛ اما آثارشان از میان رفته است.^۹

در اخبار مکه نمایی از پیشینه مذهبی، اجتماعی، سیاسی، قضایی، ادبی، معماری و عمرانی مردم مکه از آغاز تا روزگار زندگانی نویسنده آمده است. بسیاری از منابع مکتوب تاریخی و نیز روایی، تفسیری و فقهی و امدار این کتاب هستند. نویسندگان این آثار، به گزارش‌های فاکهی استناد جسته یا بخش‌هایی از کتاب او را گزارش کرده‌اند. شماری از این آثار عبارتند از: *الاستیعاب* نوشته ابوعمر بن عبدالبرّ القرطبی (م. ۴۶۳ق.)، *معجم ما استعجم* نوشته ابوعبید بکری (م. ۴۸۷ق.)، *معجم البلدان*

اجتماعی برخوردار بوده و نزد دانشوران و حکمرانان آن سرزمین جایگاهی ویژه داشته است؛ زیرا دستیابی به چنین آگاهی‌هایی تنها از افراد صاحب نفوذ برمی‌آید.^۱ وی از ۲۳۱ تن روایت کرده که در میان آنان مشایخی سرشناس به چشم می‌خورند؛ همچون: محمد بن اسماعیل بخاری، مسلم بن حجاج، ابوحاتم رازی، ابوزرعه جرجانی، احمد بن حمید صیدلانی و ابراهیم بن یعقوب جوزجانی. مصحح کتاب او در این زمینه به تفصیل سخن گفته و نام این کسان را همراه خلاصه‌ای از شرح حال و آثارشان در مقدمه نگاشته است.^۲ برخی از این مشایخ ساکن مکه نبوده‌اند و فاکهی آنان را به مناسبتی در آن شهر دیده^۳ یا برای استماع حدیث به سرزمین آنان رفته است. برای نمونه در بغداد از احمد بن عبدالجبار عطاردی^۴، در کوفه از اسماعیل بن محمد احمسی^۵، در صنعا از محمد بن علی نجار و ابراهیم بن احمد یمانی^۶ و در حرّض یمین از احمد بن صالح و علی بن منذر^۷ حدیث شنیده است. گروهی از دانشوران مکه

۱. نک: اخبار مکه، فاکهی، ج ۱، ص ۴۷۶-۴۷۷.

۲. نک: اخبار مکه، فاکهی، ج ۱، ص ۱۴.

۳. نک: اخبار مکه، فاکهی، ج ۱، ص ۲۸۳.

۴. نک: اخبار مکه، فاکهی، ج ۲، ص ۸.

۵. نک: اخبار مکه، فاکهی، ج ۳، ص ۱۳۴.

۶. نک: اخبار مکه، فاکهی، ج ۲، ص ۱۳۴-۱۳۵؛ ج ۴، ص ۲۸۳.

۷. نک: اخبار مکه، فاکهی، ج ۱، ص ۳۵۸-۳۶۰، ۳۷۰.

۸. نک: السنن الکبری، ج ۱، ص ۲۸، ۳۹۸، ۴۰۹، ۴۳۱، ۴۳۸. سنن

الدارقطنی، ج ۱، ص ۳۷. معرفة علوم الحدیث، ص ۸۷، ۱۸۶.

۹. نک: الفهرست، ص ۱۲۴-۱۲۵؛ اخبار مکه، ازرقی، ص ۱۰؛ دائرة

المعارف بزرگ اسلامی، ج ۸، ص ۳۷، «ازرقی».

نوشته یاقوت حموی (م. ۶۲۶ق.)، العقد الثمین و نیز شفاء الغرام بأخبار البلد الحرام نوشته تقی الدین محمد بن احمد فاسی^۱ (م. ۸۳۲ق.)، فتح الباری، الاصابه، تهذیب التهذیب و تغلیق التعلیق نوشته ابن حجر عسقلانی (م. ۸۵۲ق.)، الدر المنثور، تاریخ الخلفاء و الجامع الکبیر نوشته جلال الدین سیوطی^۲ (م. ۹۱۱ق.).

کتاب فاکهی در مقایسه با کتاب ازرقی که هم‌روزگار او بوده است، مباحث و موضوعات و جزئیات دقیق بیشتری دارد.^۳ آن چه امروز از اخبار مکه فاکهی در دست است، تنها نیمه دوم آن است. همین نیمه موجود به ۴۲۵ موضوع و مسئله می‌پردازد و نزدیک به ۳۰۰۰ گزارش دارد.^۴

محمد بن احمد فاسی و برخی دیگر این کتاب را بسیار مفید و برتر از اخبار مکه ازرقی و کفایت‌بخش از آن خواننده و به درستی بر این باورند که در این اثر مطالب بسیار هست که در کتاب ازرقی نیست.^۵ کتاب فاکهی به لحاظ فقهی نیز غنای بیشتری دارد و به گونه‌ای گسترده‌تر به فقه حج پرداخته

است.^۶ روایت‌های کتاب فاکهی نیز همانند کتاب ازرقی با سلسله سند همراه است. البته اسناد فاکهی تنوع و فراوانی بیشتر دارد؛ زیرا بسیاری از اسناد کتاب ازرقی به جدش می‌رسد و تنها از یک طریق است، اما طرق و مشایخ روایت‌های فاکهی پرشمارند. به نظر می‌رسد فاکهی ظرافت‌های دانش حدیث را بیشتر مراعات کرده است. او چگونگی دریافت حدیث را نیز به دقت برشمرده است. برای مثال اگر حدیث را از جایی شنیده یا برگرفته و به شیخ حدیث عرضه کرده، خواننده را از آن آگاه نموده^۷ و اگر خود، حدیث را شنیده، به آن تصریح کرده است.^۸ گاه جای شنیدن حدیث را معرفی کرده^۹ و تصحیفی را که به سند یا متن حدیث راه یافته، بازشناخته و به خواننده یادآور گشته است.^{۱۰} او روایت‌ها را به ترتیب میزان اعتبار صاحبان آن‌ها چیده و معمولاً حدیث پیامبر ﷺ را پیش از دیگر روایت‌ها جای داده است.

برخی منابع مکتوب کتاب فاکهی، اکنون در دسترس نیستند و بخش عمده آن‌ها تنها به واسطه گزارش‌های او محفوظ مانده است. مصحح در مقدمه کتاب، از این منابع و

۱. نک: شفاء الغرام، ج ۱، ص ۲۳؛ العقد الثمین، ج ۱، ص ۱۸-۱۹.

۲. نک: اخبار مکه، ازرقی، ص ۳۵-۳۹.

۳. نک: العقد الثمین، ج ۱، ص ۴۱۱؛ اخبار مکه، فاکهی، ج ۱، ص ۵۱.

۴. اخبار مکه، فاکهی، ج ۱، ص ۳۳.

۵. العقد الثمین، ج ۱، ص ۴۱۱؛ مجلة العرب، ج ۲۴، ص ۲۹۷، «تاریخ جزیره العرب».

۶. نک: اخبار مکه، فاکهی، ج ۱، ص ۴۷-۴۸.

۷. نک: اخبار مکه، فاکهی، ج ۳، ص ۱۶۰.

۸. نک: اخبار مکه، فاکهی، ج ۳، ص ۲۲۲.

۹. نک: اخبار مکه، فاکهی، ج ۲، ص ۱۳۴-۱۳۵.

۱۰. نک: اخبار مکه، فاکهی، ج ۳، ص ۳۴؛ ج ۴، ص ۳۰.

است^۵، با واسطه کسانی جز نواده‌اش روایت کرده است. (نک: ج ۱، ص ۳۵۹؛ ج ۳، ص ۲۷۷؛ ج ۴، ص ۱۲۷) مصحح اخبار مکه فاکهی با ادله‌ای احتمال می‌دهد فاکهی و ابوالولید ازرقی، هر دو، از منبع یا منابعی مشترک بهره و الگو گرفته‌اند. همچنین وی بر این باور است که فاکهی از آن رو که کتاب ازرقی را ناقص می‌دانسته، به تألیف کتاب خود دست زده است. (ج ۱، ص ۵۱-۵۴) وستفلد، نخستین مصحح کتاب، بر آن است که فاکهی از کتاب ازرقی بسیار گزارش نموده، گرچه از او یاد نکرده است.^۶

از محتوای کتاب برمی‌آید که فاکهی برای گرد آوردن آگاهی‌های رنج بسیار برده است. او پاره‌ای از این آگاهی‌ها را خود فراهم کرده است. مثلاً مساحت برخی جاها و اندازه بعضی از چیزها را خود به دست آورده است. برای نمونه، بارها حجرالاسود را وجب کرده یا فاصله میان حَجَر و زمین را با دست خود اندازه گرفته و روز و ساعت این کار را ثبت کرده است. نیز برخی فواصل میان جای‌های مکه و مسجدالحرام را با پای خود محاسبه کرده است. (ج ۱، ص ۱۳۵ - ۱۳۶) اندازه‌گیری‌ها و آگاهی‌های دقیق و سودمند فاکهی در وصف

موضوع آن‌ها یاد کرده و اخباری را نشان داده که تنها فاکهی گزارش نموده و بدین طریق آن‌ها را از نابودی رهانیده است. از آن جمله است برخی منابع در موضوع مکه؛ همانند آثاری از محمد بن عمر واقدی (۱۳۰-۲۰۷ق.) و زبیر بن بگار (۱۷۲-۲۵۶ق.) و نیز منابعی در حدیث و سیره و شعر و ادب.^۱

◀ **محتوا:** بنای کتاب فاکهی بر گزارش اخبار و آثار است. او ادله دیدگاه‌ها را برمی‌شمرد و گزینش و داوری را بر عهده خواننده می‌گذارد. این ویژگی به ویژه در مباحث فقهی حج، از قبیل احرام، طواف، سعی و وقوف در عرفات آشکار است.

محتوا و ترتیب مباحث در کتاب فاکهی بسیار همانند اخبار مکه ازرقی است. با وجود این، فاکهی از آن کتاب یاد نکرده است. وی سال‌ها پس از ازرقی زنده بوده و کتاب ازرقی در آن روزگار در مکه شهرت داشته است. بدین روی، نمی‌توان اقتباس فاکهی از کتاب ازرقی را نادیده انگاشت.^۲ البته او از جدّ ابوالولید ازرقی، احمد بن محمد ازرقی^۳ (م. حدود ۲۱۷/۲۲۲ق.)^۴ که بر پایه یک دیدگاه، صاحب اصلی کتاب/اخبار مکه ازرقی

۱. نک: اخبار مکه، فاکهی، ج ۱، ص ۳۴-۳۵، ۵۰.

۲. مجلة العرب، ج ۲۴، ص ۲۹۷، «تاریخ جزیره العرب».

۳. نک: الاکمال، ج ۱، ص ۱۵۲؛ التاریخ الصغیر، ج ۲، ص ۲۹۷.

۴. نک: العقد التمین، ج ۳، ص ۱۷۷.

۵. نک: اخبار مکه، ازرقی، ص ۱۶؛ اخبار مکه، فاکهی، ج ۱، ص ۵۲.

6. Die chonien der stadt Mekka, vol 2, p xi.

- مسجدالحرام، کعبه، صفا و مروه، عرفات، مزدلفه، و فاصله میان آن‌ها و آگاهی‌های ارزشمند همانند آن، مصحح کتاب را به این پندار واداشته که این گونه آگاهی‌ها با همت و سرمایه حکومت وقت تهیه و در دفاتری ثبت شده است و فاکهی و ازرقی از این دفاتر برای کتاب خود سود برده‌اند، بی آن که به منبع خویش اشاره کنند. (ج ۱، ص ۵۴)
- با نگاه به منابعی که از نیمه گمشده این کتاب گزارش کرده‌اند، می‌توان حدس زد که این اثر درباره تاریخ و نسب‌شناسی قبایل و طوایف مکه و سیره نبوی بوده است. نمایی از فصل‌های نیمه موجود کتاب بدین قرار است:
۱. حجرالاسود و ویژگی‌های ظاهری، گذشته، و آداب زیارت و استلام آن. (ج ۱، ص ۱۶۰-۸۱)
 ۲. مُلْتَرَم*، جایگاه معنوی آن و چگونگی دعا و تضرع در این مکان مقدس. (ج ۱، ص ۱۶۰-۱۸۶)
 ۳. کعبه، پیشینه آن، طواف، فضیلت طواف، برخی احکام فقهی طواف بر پایه مذهب نویسنده و آداب طواف در روزگاران پیش از اسلام. (ج ۱، ص ۱۸۶-۳۶۸)
 ۴. اهمیت و فضیلت حج، شرایط استطاعت، جایگاه معنوی حاجیان در پیشگاه الهی و برخی احکام اخلاقی و فقهی حج. (ج ۱، ص ۳۶۸-۴۳۸)
۵. مقام ابراهیم علیه السلام و جایگاه معنوی، ویژگی‌ها و تغییرات ظاهری‌اش در دوره‌های تاریخی، تفسیر و شأن نزول برخی آیات و روایتی درباره حضرت مهدی علیه السلام. (ج ۱، ص ۴۴۰-۴۸۳)
۶. چاه زمزم، فضیلت، نام‌ها، اوصاف، پیشینه تاریخی و نقش آن، و سقایت حج‌گزاران در ساختار سیاسی و اجتماعی و نظام قبیله‌ای. (ج ۲، ص ۸۶-۵)
۷. مسجدالحرام، فضیلت، حدود و ویژگی‌های آن، اشیای موجود در آن، تغییرات این ساختمان در طول تاریخ، و مهم‌ترین احکام فقهی نمازگزاران، زائران و حاجیان. (ج ۲، ص ۸۶-۲۰۹)
۸. صفا و مروه و مساحت دقیق آن‌ها، سعی، تاریخ صفا و مروه، و برخی آداب و اندیشه‌های روزگار جاهلیت. (ج ۲، ص ۲۰۹-۲۴۶)
۹. حرم، حدود و نشانه‌ها و پیشینه تاریخی آن، نام‌های مکه، حکمرانان مکه، صحابیان در گذشته در آن سرزمین و بزرگان ساکن در آن دیار، رویدادهای سیاسی مکه، رخدادهای دیگر مکه در روزگاران گذشته، سروده‌های شاعران در وصف مکه، متن خطبه‌های برخی بزرگان در مکه، و آداب و رسوم مکیان. (ج ۲، ص ۲۴۶-۳۸۷؛ ج ۳، ص ۱-۱۵۶)
۱۰. چگونگی اداره مکه در جاهلیت و

اسلام، حکمرانان وفات یافته در آن سرزمین و برخی کارهای آنان، قاضیان مکه، قبیله ثقیف، و این روایت از پیامبر اکرم ﷺ: «هرکس مرا پس از مرگم زیارت کند، گویی در روزگار زندگانی ام دیدارم کرده است.» (روایت ۱۹۱۸، ج ۳، ص ۲۰۸-۱۵۷)

۱۱. «نخستین» های مکه، مثلاً نخستین کسی که بر منبر رفت. (ج ۳، ص ۲۰۸-۲۴۳)

۱۲. احکام مالی و قضایی حرم و مکه همانند حکم خرید و فروش خانه‌های مکه و کسانی که نباید در مکه سکنا گزینند. (ج ۳، ص ۲۵۹-۲۴۳)

۱۳. محله‌های مکه، جای زندگی قبیله‌ها، نام خانه‌ها و رویدادهای تاریخی مربوط به آن‌ها. (ج ۳، ص ۲۰۳-۲۶۳)

۱۴. حدود حرم از منظر قضایی و جزایی و احکامی از قبیل اخراج فرد مسلمان از مکه، حکم قاتلی که به حرم پناه می‌برد، و قطع درختان حرم و شکار و جز آن. (ج ۳، ص ۳۹۲-۳۵۳)

۱۵. مکان‌هایی که نماز گزاردن در آن‌ها مستحب است، مساجد مقدس آغاز اسلام، وادی محصّب، گورستان‌ها، و روایت‌هایی از پیامبر اکرم ﷺ درباره استحباب زیارت اهل قبور. (ج ۴، ص ۹۴-۵)

۱۶. چاه‌ها، چشمه‌ها و آبگیرهای مکه، و جایگاه آب در وضعیت اقتصادی، سیاسی و

اجتماعی مکان قدیم. (ج ۴، ص ۱۲۸-۹۶)

۱۷. راه‌ها، خیابان‌ها، دره‌ها و پستی و بلندی‌های مکه و حرم، و مکان‌های تاریخی و رویدادهای مهم آن‌ها. (ج ۴، ص ۱۲۹-۲۴۶)

۱۸. سرزمین منا، اشیا و احکام مربوط به آن، مساحت دقیق منا، و مسجد منا. (ج ۴، ص ۳۱۱-۲۴۶)

۱۹. مشعر الحرام و وجه نامیدن آن به مُزْدَلَفَه، فضیلت و احکام و راه‌های آن، و مسجد مشعر الحرام و فاصله دقیق آن تا عرفات. (ج ۴، ص ۳۱۱-۳۲۹)

۲۰. عرفات و جایگاه معنوی و حدود و احکام آن، مسجد عرفات، فضیلت دعا و روزه در عرفه، و وقوف پیامبر اکرم ﷺ در آن. (ج ۵، ص ۵-۵۶)

۲۱. مکان‌های نام‌آور پیرامون مکه مانند مساجد تنعیم و جعرانه و حدیبیه، جاهایی که پیامبر اکرم ﷺ و اصحاب به قصد نبرد بدان جا رفته‌اند، و عمره‌های آن حضرت. (ج ۵، ص ۵۶-۱۰۹)

◀ چاپ‌ها: تنها نسخه خطی کتاب، بخش دوم را در بر دارد و در کتابخانه لیدن هلند نگهداری می‌شود. فردینال وستنفلد* (H.F. Wustenfled) خاورشناس آلمانی (۱۸۰۸-۱۸۹۸ م.) گزیده‌ای از کتاب را از روی همین نسخه نخستین بار به سال ۱۸۵۸ م. در مجموعه‌ای ویژه تاریخ مکه با عنوان *Die*

اسلام، حکمرانان وفات یافته در آن سرزمین و برخی کارهای آنان، قاضیان مکه، قبیله ثقیف، و این روایت از پیامبر اکرم ﷺ: «هرکس مرا پس از مرگم زیارت کند، گویی در روزگار زندگانی ام دیدارم کرده است.» (روایت ۱۹۱۸، ج ۳، ص ۲۰۸-۱۵۷)

۱۱. «نخستین» های مکه، مثلاً نخستین کسی که بر منبر رفت. (ج ۳، ص ۲۰۸-۲۴۳)

۱۲. احکام مالی و قضایی حرم و مکه همانند حکم خرید و فروش خانه‌های مکه و کسانی که نباید در مکه سکنا گزینند. (ج ۳، ص ۲۵۹-۲۴۳)

۱۳. محله‌های مکه، جای زندگی قبیله‌ها، نام خانه‌ها و رویدادهای تاریخی مربوط به آن‌ها. (ج ۳، ص ۲۰۳-۲۶۳)

۱۴. حدود حرم از منظر قضایی و جزایی و احکامی از قبیل اخراج فرد مسلمان از مکه، حکم قاتلی که به حرم پناه می‌برد، و قطع درختان حرم و شکار و جز آن. (ج ۳، ص ۳۹۲-۳۵۳)

۱۵. مکان‌هایی که نماز گزاردن در آن‌ها مستحب است، مساجد مقدس آغاز اسلام، وادی محصّب، گورستان‌ها، و روایت‌هایی از پیامبر اکرم ﷺ درباره استحباب زیارت اهل قبور. (ج ۴، ص ۹۴-۵)

۱۶. چاه‌ها، چشمه‌ها و آبگیرهای مکه، و جایگاه آب در وضعیت اقتصادی، سیاسی و

chroniken der stadt Mekka در لایزیک به چاپ رساند. این چاپ چند بار در لبنان افست شده است.^۱

چاپ دیگر کتاب رهاورد کوشش عبدالملک بن عبدالله بن دهیش است که با بهره جستن از نسخه کتابخانه لیدن و گزارش‌های منابع معتبر دیگر از این اثر، آن را تصحیح و به سال ۱۹۸۶م. در مکه مکرمه، مکتبه و مطبعة النهضة الحديثة چاپ کرده و مقدمه‌ای مفصل درباره فاکهی و کتاب او و نیز تصاویری از نسخه خطی کتاب بدان افزوده است. وی در پانوشت‌ها نیز توضیحاتی پر دامنه نگاشته است. برای مثال، به میزان اعتبار سندی یکایک روایت‌های کتاب اشاره کرده، معنای واژگان دشواریاب متن کتاب را نوشته و برخی تصحیف و تحریف‌ها را که به باور او به کتاب راه یافته، نشان داده است.

نسخه چاپی، سه بخش افزوده دارد که مصحح فراهم آورده است. در بخش نخست کوشیده است به قدر امکان، نیمه گمشده را از منابع دیگر پس از کتاب فاکهی که از آن گزارش کرده‌اند، بازشناسد و گزارش‌ها را به ترتیبی که در کتاب‌های همانند به چشم می‌آید، کنار هم نهد. رهاورد مصحح بازیابی ۲۳۳ روایت است که بیشترین آن‌ها را از

کتاب *شفاء الغرام** و *العقد الثمین** فآسی و سپس آثار ابن حجر همچون *الاصابه* یافته است. بخش نخست با روایتی از امام صادق علیه السلام درباره ساخت کعبه به فرمان خدا آغاز می‌شود و آن‌گاه به مباحثی از این دست می‌پردازد: ماجرای ابراهیم و اسماعیل و هاجر علیها السلام در سرزمین مکه، پدید آمدن زمزم، بازسازی و تغییرات کعبه در دوره‌های گوناگون تاریخ، پوشش کعبه، نسب‌شناسی مهم‌ترین قبایل و طوایف ساکن مکه و آداب و رسوم آن‌ها، برخی نبردهای نام‌آور، حکمرانان مکه، آداب پای نهادن به کعبه، و برخی مباحث تاریخی مهم مانند فتح مکه. (ج ۵، ص ۱۱۹-۲۳۹)

بخش افزوده دوم، تصویرهایی است که مصحح از مکان‌ها و جای‌های مهم مکه در روزگار کنونی فراهم آورده و با توضیحاتی مختصر همراه کرده است. وی در بخش افزوده سوم کوشیده است با بهره جستن از آگاهی‌های فاکهی، دو نقشه ترسیم کند. در نقشه نخست، راه‌ها و پستی و بلندی‌های منطقه مکه را در سده سوم نشان داده و در نقشه دوم، جای زندگی قبایل و طوایف را در مکه و پیرامون آن و نیز درهای مسجدالحرام را ترسیم کرده است. (ج ۵، ص ۲۳۹ به بعد)

این کتاب در شش جلد به چاپ رسیده و جلد ششم حاوی فهرست‌های مصحح است.

۱. معجم المطبوعات العربیه، ج ۲، ص ۱۹۱۸؛ التاریخ و المورخون، ص ۲۲-۲۳.

(م. ۱۳۵۱ق.)، قم، مکتبه النجفی، ۱۴۱۰ق؛
 معرفة علوم الحديث: الحاكم النيشابوري
 (م. ۴۰۵ق.)، به كوشش سيد معظم حسين و
 ديگران، بيروت، دار الأفاق الحديث، ۱۴۰۰ق؛
 المنمق: ابن حبيب (م. ۲۴۵ق.)، به كوشش
 احمد فاروق، بيروت، عالم الكتب، ۱۴۰۵ق.

Die chroniken der stadt Mekka Heinrich Ferdinand Wuestenfeld, II, Auszüge aus al-Fakihi, lipzig 1859.

ابراهيم احمدیان

اخبار مکه مدائنی: از آثار کهن در

تاریخ مکه، نوشته ابوالحسن علی بن محمد مدائنی (۱۳۵-۲۱۵ق.)

این اثر از کتاب‌های قدیمی و گمشده تاریخ مکه است که درباره محتوا و جزئیات آگاهی‌های آن گزارشی روشن در دست نیست. علی بن محمد مدائنی معروف به شیخ الاخباریین^۱ در بصره زاده شد و رشد کرد و در مدائن سکنا گزید^۲ و سپس به بغداد رفت و تا پایان عمر در آن جا ماند. تاریخ‌نگاران سال‌های ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۳۱ و ۲۵۵ق. را به عنوان هنگام وفات وی ثبت کرده‌اند.^۳

۱. نک: شیخ الاخباریین، ابوالحسن مدائنی.

۲. تاریخ بغداد، ج ۱۲، ص ۵۵؛ الکامل، ج ۶، ص ۵۱۶.

۳. تاریخ بغداد، ج ۱۲، ص ۵۵؛ معجم الادباء، ج ۱۴، ص ۱۲۵؛ النجوم الزاهرة، ج ۲، ص ۲۵۹.

◀ منابع

اخبار مکه: الازرقی (م. ۲۴۸ق.)، بيروت، دار الاندلس، ۱۴۱۶ق؛ اخبار مکه: الفاکیهی (م. ۲۷۹ق.)، به كوشش ابن دهيش، مکه، النهضة الحديثه، ۱۴۰۷ق؛ الاصابه: ابن حجر العسقلانی (م. ۸۵۲ق.)، به كوشش علی معوض و عادل عبدالموجود، بيروت، دار الكتب العلميه، ۱۴۱۵ق؛ الاكمال: علی بن هبة الله بن ماکولا (م. ۴۷۵ق.)، بيروت، دار الكتب العلميه، ۱۴۱۱ق؛ الانساب: عبدالکريم السمعانی (م. ۵۶۲ق.)، به كوشش عبدالله عمر، بيروت، دار الجنان، ۱۴۰۸ق؛ التاريخ الصغير: البخاری (م. ۲۵۶ق.)، به كوشش محمود ابراهيم، بيروت، دار المعرفه، ۱۴۰۶ق؛ التاريخ و المورخون بمکه: محمد الحبيب الهيله، مکه، مؤسسة الفرقان، ۱۹۹۴م؛ تهذيب التهذيب: ابن حجر العسقلانی (م. ۸۵۲ق.)، بيروت، دار الفكر، ۱۴۰۴ق؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامي: زير نظر بجنوردی، تهران، مركز دائرة المعارف بزرگ، ۱۳۷۲ش؛ سنن السدرا قطنی: السدرا قطنی (م. ۳۸۵ق.)، به كوشش مجدى الشورى، بيروت، دار الكتب العلميه، ۱۴۱۷ق؛ السنن الكبرى: البيهقي (م. ۴۵۸ق.)، بيروت، دار الفكر؛ شفاء الغرام: محمد الفاسی (م. ۸۳۲ق.)، به كوشش مصطفى محمد، مکه، النهضة الحديثه، ۱۹۹۹م؛ العقد الثمين في تاريخ البلد الامين: محمد الفاسی (م. ۸۳۲ق.)، به كوشش محمد حامد، بيروت، الرساله، ۱۴۰۶ق؛ الفهرست: ابن النديم (م. ۴۳۸ق.)، به كوشش تجدد؛ كشف الظنون: حاجي خليفه (م. ۱۰۶۷ق.)، بيروت، دار الكتب العلميه، ۱۴۱۳ق؛ مجلة العرب (ماهنامه): رياض؛ معجم البلدان: ياقوت الحموي (م. ۶۲۶ق.)، بيروت، دار صادر، ۱۹۹۵م؛ معجم المطبوعات العربيه: يوسف اليان سرکيس